

התגלות ללא משמעות

ביקורת ספרים

יואל פינקלמן

Tamar Ross

Expanding the Palace of Torah: Orthodoxy and Feminism *

Waltham, MA: Brandeis University Press, 2004. 324 p.

מעמד האישה, כך נראה, הוא האתגר התאולוגי, החברתי וההלכתי הדחוף ביותר שמולו עומדת האורתודוקסיה כיום. ככל שחולף הזמן נעשה קשה יותר ויותר להסביר את הפער התהומי שבין תפקידיהן של נשים דתיות בחיי החול לעומת תפקידיהן בחיים הדתיים. אמנם, יש התקדמות רבה בתחום לימוד תורה לנשים, אך בתחומים אחרים, כגון בעיית העגונות או אף מעמד הנשים בבית הכנסת ובתפילה, ישנה בקרב נשים אורתודוקסיות רבות, ובקרב גברים התומכים בהן, תחושה קשה של חוסר נחת מהמצב הקיים.

פרופ' תמר רוס, מרצה לפילוסופיה יהודית באוניברסיטת בר-אילן ואחת המנהיגות והדוברות הרהוטות והרדיקליות של הפמיניזם האורתודוקסי, כתבה ספר שבלי כל ספק יעורר הדים ומחלוקת. הספר הוא עמוק, מעורר מחשבה ודורש קריאה מדוקדקת וזהירה. דומה כי כבר עכשיו אפשר לקבוע שהוא יעשה חלק בלתי נפרד מכל דיון עתידי במעמד האישה ביהדות בכלל, ובאורתודוקסיה בפרט.

רוס תוקפת בחריפות את הפחד, האפולוגטיקה, הצביעות והכוחנות שמאפיינים את רוב הדיונים סביב סוגיית מעמד האישה בממסד האורתודוקסי. היא מוסיפה על קודמיה את הטענה שהביקורת הפמיניסטית דורשת מהמסורת היהודית יותר משינוי במעמדה המשפטי של האישה. הבעיה העיקרית איננה ריטואל כזה או אחר שנשים מנועות מלהשתתף בו, או אי-שוויון שמחליש אותן בתהליכי גירושין. לדעתה, הפמיניזם מצביע על נטייה מגדרית שמשפיעה לרעה על השפה והשיח של המקורות היהודיים, למן המקרא ועד לימינו אנו. דוגמה טובה לכך, שכבר הביאה יהודית פלסקו בספרה *Standing Again at Sinai* (סן-פרנסיסקו 1991), היא שכאשר משה מכין את עם ישראל לקראת התגלות האל בהר סיני, הוא אומר אל העם "היו נכנים לשלשת ימים, אל תגשו אל אשה" (שמות יט, יג). איך נשים בימינו יכולות להבין את הפסוק הזה, שלכאורה מוציא אותן מכלל העם שקיבל את התורה בסיני!! על-פי רוס, כדי לענות על שאלה זו יש להידרש לחשיבה מחודשת על הקטגוריות הבסיסיות שבהן יהודים אורתודוקסים חושבים על אודות המסורת. ומובן מאילו שנשים חייבות ליטול חלק חשוב בחשיבה מחודשת זו.

לאחרונה לימדתי קבוצת נשים אורתודוקסיות העושות את צעדיהן הראשונים בלימוד גמרא

* הספר עתיד לראות אור בעברית בהוצאת עם עובד ועלמא.

ונוכחתי לדעת עד כמה נכבדות שאלות אלה. פעם קטענו את הרצף הלימודי כדי לברר את סוגיית חובת נשים בלימוד תורה. על-פי המקורות שלמדנו עלה כי לא רק שמותר, אלא טוב שנשים ילמדו כל תחום שבתורת ישראל. ואף-על-פי-כן, תלמידותיי העלו שאלות שלא היו לי - ועדיין אין לי - תשובות מספקות עליהן. לטענתן, הן מבינות שמותר וראוי להן ללמוד, אולם אין הן מבינות מדוע הן זקוקות להיתר מיוחד. מדוע, הן שואלות, מתירים לנו את הלימוד כדי להגן עלינו מעונש במקרה של ניאוף (סוטה ג, ד)? על-פי תפיסתן העצמית הן אינן יוצאות מן הכלל הקובע שרוב הנשים אינן חכמות ורציניות דיין ללימוד תורה (רמב"ם, הלכות תלמוד תורה, א, יג), אלא מייצגות את הכלל. כאמור, לא היתה לי, ועדיין אין לי, תשובה הולמת.

רוס מעלה אם כן שאלות נוקבות רבות, ואל לה למחשבה האורתודוקסית להתעלם מהן. אמנם, בספר שלפנינו התשובות המוצעות הן רדיקליות. לדעת המחברת הביקורת הפמיניסטית דורשת הגדרות מחודשות של מושגי ההתגלות וההלכה בעקבות תאוריה פמיניסטית ופילוסופיה משפטית עכשווית. היא מבקשת להשריש את ההבנה שכל שימוש בשפה תלוי בזמן, במקום, ובסביבה התרבותית. מקורות קדושים לרבות התנ"ך עצמו נכנסים תחת הכללה זו. הטענה שטקסט, ובכלל זה הטקסט שהתגלה מפי הגבורה, מתעלה מעל לזמנו ולמקומו היא סתירה פנימית. התגלות האל בהר סיני, על-פי רוס, צריכה להיתפס כהתחלה של התגלות מתמשכת ומשתנה שעוד לא הגיעה לקצה. ההתגלות, לפי המונח העשיר שלה, היא דבר-מה "מצטבר" (cumulative). היא מתפתחת כאשר הקהילה מפרשת את המסורת ודורשת אותה, מדגישה או מצניעה פרטים, מטמיעה מנהגים בחיי היום-יום או מתעלמת מהם הלכה למעשה.

זאת ועוד, לטקסטים אין משמעות אבסולוטית או אובייקטיבית. משמעותם וסמכותם נובעות מן ה"קהילה המפרשת" (interpretive community), שמתפקדת למעשה כפוסק האחרון של הנורמטיביות. לפיכך, פירוש התורה איננו ניסיון להבין את "רצון האל" שקיים מעבר לקולה של הקהילה, אלא קולה של הקהילה הוא רצון האל. טענה זו קשורה לטענה רחבה יותר על אודות טבעה של השפה הדתית, שאינה מנסה לומר "אמירות אמפיריות" (עמ' 220). לפי זה יש לשפוט את האמת הדתית רק על-פי קני-מידה פונקציונליים ופרגמטיים (עמ' 193-194, 220). מבחנה האמיתי של השפה הדתית הוא ההשפעה שלה על חיי המאמינים, ולא השאלה האם היא תואמת מציאות מטפיזית חיצונית. תפקידו של "משחק השפה הדתי" הוא "קונסטרוקטיבי ולא תיאורי" (descriptive). הוא מעצב את עמדותינו כלפי המציאות במקום לספק לנו מידע מטפיסי מדויק" (עמ' 219).

לפי תאוריה זו, ההלכה איננה יישום מכני של חוק קבוע ונצחי במציאות משתנה. שכן, ההשפעה ההדדית של טקסטים, מציאות חברתית והנחות יסוד מוסריות ופרשניות יכולה לשנות לא רק מסקנות ספציפיות, אלא את עצם כללי המשחק. למעשה, כל מסקנה שתצא משיח הקהילה - גם אם שיח הקהילה יראה לכאורה רחוק מהמקורות המכוננים - תהיה מחייבת. לאור זאת, סמכות הלכתית אינה נמצאת רק בפסיקת ההלכה הפורמלית. מנהגי הקהילה ומציאות חברתית, אף כאשר הם חורגים מן הנורמות הכתובות, נחשבים לשחקן לגיטימי בתהליך עיצוב ההלכה והגדרת הקונצנזוס הנורמטיבי. אם כן, אין דרך לקבוע באופן סופי אם פעולה מסוימת מותרת או אסורה כל עוד לא הגיע הקולקטיב להכרעה ולהסכמה.

יוצא מכך שנשים פמיניסטיות יכולות לשנות לאט לאט את מקומן ואת מעמדן של הנשים

בחיים האורתודוקסיים, אלא גם את עצם הנחות היסוד של השיח הפרשני הדתי וההלכתי! כך למשל כאשר השפה הסקסיסטית במסורת היהודית נתפסת כתלויה הקשר היסטורי, נפתחת הדלת לטענה שאין שום סיבה שכיום כאשר השתנתה השפה, יתגלה האל בשפה דתית המתאימה יותר לרוח הפמיניזם ולמציאות העכשווית. יתרה מזו, כאשר נשים תהיינה בקיאות בכל תחומי לימוד התורה, הן תוכלנה להצטרף לכוחות המעצבים את ההלכה ולהפוך את קולן ואת דאגותיהן לחלק משמעותי יותר בדינמיקה של הפרשנות ההלכתית. אם הנשים האורתודוקסיות תקראנה תיגר נגד הסטטוס-קוו מתוך הקהילה וכחלק אינטגרלי ממנה, הן תוכלנה לכתוב מחדש, לאט אך בביטחון, את כללי המשחק והשפה של היהדות האורתודוקסית בכל הנוגע לתורה ולמצוות.

רוס מציגה את מסקנותיה בכובד ראש, בתחכום ובמודעות עצמית פילוסופית נדירה. טענותיה נראות קוהרנטיות, במובן זה שמסקנותיה נובעות מהנחות היסוד. אם רוס צודקת, היא אכן מצאה דרך בעבור האורתודוקסיה להתאים את עצמה לרגישויות המוסריות של הפמיניזם העכשווי. אני, לעומת זאת, מוצא את הנחות היסוד המתודולוגיות של רוס ואת מסקנותיה העיקריות כבעייתיות ביותר.

פילוסופיה חד-צדדית של ההלכה

בספרו הידוע, *Philosophy and Law*, טוען ליאו שטראוס שההגות הדתית בימי-הביניים נעה סביב המפגש בין שתי דיסציפלינות: פילוסופיה ומשפט. לכל אחת משתי הדיסציפלינות הללו יש עמדה כלפי המשמעות, הערך, והגבולות של חברתה, והן צריכות למצוא דרך לחיות יחד בהרמוניה יחסית. הרמב"ם וקודמיו סברו שכל אחת מהדיסציפלינות חייבת להצדיק את עצמה כלפי רעותה. הפילוסופיה חייבת להסביר את תפקידה ומשמעותה של ההלכה, וההלכה חייבת להצדיק את חשיבותה של הפילוסופיה.

ספרה של רוס מתעסק רק בצד אחד של הדיאלקטיקה של שטראוס. הפילוסופיה מבקרת את ההלכה, אך ההלכה אינה מבקרת את הפילוסופיה. הספר מתרכז בביקורת פמיניסטית, בתאוריה ספרותית פוסט-מודרנית ובפילוסופיה משפטית עכשווית. על ההתגלות מוטלת האחריות לענות על שאלות שהפילוסופיה מציבה ולהתאים את עצמה לסטנדרטים שלה. ואולם, למרות ההתייחסות למקורות מסורתיים (רובם-ככולם תאולוגיים ולא הלכתיים), הספר אינו מבקר את הפילוסופיה מנקודת מבטה של ההלכה ושל הדת המסורתית. כאשר יש מתח או סתירה בין התאוריה הפמיניסטית לדת המסורתית, הופכת הביקורת הפמיניסטית את ההתגלות לבעייתית, אך לא להפך. גישה זו מובנת, שכן בסופו של דבר רוב-רובה של האפולוגטיקה האורתודוקסית סובלת מבעיה הפוכה: היא מסרבת להתייחס ברצינות לביקורת הפמיניסטית. ובכל זאת, גישה החד-צדדית של רוס מחלישה מאוד את טענותיה.

ברמה החשובה פחות, האפולוגטיקה והטקטיות, רוס מסתכנת בהרחקת קהלי-יעד חשובים: המאמינים המסורתיים ואנשי הלכה. אלו, כשיתייצבו מול סתירה בין תאוריה פמיניסטית למסורת היהודית המקובלת, יחפשו את הפגם בפמיניזם ולא כיצד לשכלל את מושג ההתגלות. דרישתה של רוס מהפמיניזם האורתודוקסי לחולל שינוי בתוך הממסד ההלכתי למרות מגרעותיו נועדה לשנות את ההבנה העצמית שלו ואת השיח ההלכתי. ואולם, סיכוייה של רוס להצליח בכך

הערה [u1]: אני מעדיף לדבר על פמיניזם, ולא פמיניסטיות (יש, הרי, גברים עם גישה פמיניסטית).

קטנים משום שאין היא מסבירה לאנשי ההלכה, בשפתם הם, מדוע גישתה הפילוסופית מוצדקת. איש הלכה, אפילו אם יבין ויעריך את אוצר המילים הפילוסופי של רוס, עלול לשאול, ובצדק, מהי גישתה של ההלכה כפי שאנו מבינים אותה עכשיו כלפי פרויקט פילוסופי זה? האם השאלות שהספר מעלה והתשובות שהוא מציע, מקובלות בתוך גבולות השיח ההלכתי **העכשווי**?

נראה כי גישתה החד-צדדית של רוס נובעת מהנחתה שהפילוסופיה של ההלכה קודמת מבחינה מתודולוגית להלכה עצמה, ולכן על הפילוסופיה של ההלכה להגדיר בעבור ההלכה את תפקידה הלגיטימי. וכך, הפילוסופיה שואלת שאלות כמו, איך תיתכן התגלות מילולית? מהי המשמעות של פירוש טקסטים בכלל, וטקסטים משפטיים בפרט? מהו היחס בתוך מערכת משפטית בין טקסט, נוהג מקובל, ומקבלי החלטה ממסדיים? ולאחר שנמצאות תשובות מספקות לשאלות אלה, על ההלכה לאמץ אותן ולאט לאט לתפקד על-פי קריטריונים אפריוניים אלה.

אולם, כל זה מתעלם מתפקיד אחר, משלים, שצריך להעסיק את הפילוסופיה של ההלכה: להסביר את תפקודה בפועל של ההלכה הקיימת ואת הבנתה העצמית. על הפילוסופיה של ההלכה להביט על השיח ההלכתי כפי שהוא כעובדה, ולנסות להסביר את הנחות היסוד הבלתי מפורשות שעל-פיהן פועלים מורי ההלכה ויהודים שומרי הלכה. עליה להגיע לתאוריות של פרשנות, של סמכות הטקסט והסמכות האלוהית, של תפקידו של הפוסק ואופי השינוי בהלכה, באופן שיכלול להסביר את ההלכה לא רק לאור מה שהיתה **צריכה** להיות, אלא לאור מה שהיא כעת. נראה לי שפילוסופיה מלאה של ההלכה יכולה להיווצר רק מתוך דו-שיח בין שתי מתודות אלה.

המתודה של רוס מביאה לידי הגדרה אפריונית של ההלכה שאיננה יכולה להסביר אלמנטים חשובים ביותר של השיח ההלכתי הקיים. היא מציעה פילוסופיה של ההלכה שאיננה תואמת את ההבנה העצמית של הספרות ההלכתית לדורותיה. אינני טוען רק את המובן מאליי, שפוסקים והוגים גדולים מן העבר לא היו מודעים לתאוריה ספרותית פוסט-מודרנית, אלא יותר מכך. טענתי היא שכתבי ההלכה מצביעים על הנחות יסוד שסותרות את התאולוגיה של רוס. ראוי לזכור שהשיח ההלכתי כולל לא רק את המשחק הלשוני היצירתי והפתוח, דוגמת מדרש האגדה, אלא גם את הניסוחים "הסגורים" של פסקי ההלכה וכן עמדות שנדחות בגלל אי-התאמתן למקורות הטקסטואליים הרלוונטיים. קשה להסביר את האובססיה של פוסקי ההלכה לקרוא באופן מדוקדק את מקורותיהם, ואין דרך הגיונית להבין את המחלוקות המרות סביב פרטי-הפרטים במקורות אלה – אם מניחים שהטקסט יכול להתפרש בכל צורה שהקהילה תמצא לנכון. זאת ועוד: קשה להבין את היצמדות ההלכה לפרטי המעשים הריטואליים, ואת הרצינות שבה היא לוקחת את הפרתם, אם פוסקי ההלכה תופסים את רצון האל כמטפורה פונקציונלית בעלמא. כך למשל, כאשר פוסקים קובעים שאסור בשבת לצחצח שיניים במשחה רגילה, הם מניחים שפעולה כזאת היא חילול שבת והיא מהותית לאל יותר ממה שהתאולוגיה של רוס מאפשרת. אם צודקת רוס לגבי טיב ההלכה, אזי אי-אפשר להסביר את המשא ומתן ההלכתי הקיים כמעט בכל עמוד בספרות ההלכה לדורותיה.

בנוסף, פוסקים רגילים להביע עמדות נחרצות בנושאים שאין בהם הסכמה חברתית. פוסקים שאוסרים למשל אכילת ג'לטין שעשוי מחומרים לא כשרים יודעים היטב שטרם הושג קונצנזוס הלכתי בנושא. פוסקים אלה ודומיהם דוחים למעשה את עמדתה של רוס שאין טעם **"לפקפק בסטטוס של אלה שפועלים בזמן לפני שהושג קונצנזוס. הניסיון להעריך את המעמד ההלכתי של**

הערה[ע"ב2]: תרגום לא טוב - האם יש לך רעיון?

פעולות שנעשות לפני שהנורמטיביות של פעולות אלה נקבעה [על ידי הסכמה כללית] אינו במקום כלל. אין אמת מידה מדויקת וחד-משמעית להעריך את התקבלותם של חידושים בכל מצב נתון לפני שהם הופכים להיות נחלת הכלל" (עמ' 220). פוסק שמקבל עמדה זו חייב להגביל את עצמו לדיון בשאלות שכבר יש עליהן הסכמה, או בשאלות שלקהילה אין עניין בהן.

אפשר שזהו ההסבר להעדפתה של רוס את השיח הפילוסופי על פני השיח ההלכתי. לאחר איבוד התמימות התאולוגית והפרשנית קשה לחזור ללימוד התורה השגרתי שבו מדייקים בכתוב כדי לקבוע את ההלכה המחייבת וכדי להבין את פרטיהם של ריטואלים שאין להם משמעות חברתית-פוליטית. מנקודת המבט של ההיסטוריון המסתכל על ההלכה מבחוץ, או מנקודת מבטו של תאורטיקן פוסט-מודרני של הספרות, שמנסה להסביר איך פרשנויות סותרות נובעות מאותן מילים, אין מנוס מהמסקנה שהסמכות ההלכתית נובעת אך ורק מהנוהג של הקהילה ושאין משמעות אובייקטיבית לטקסטים. ואולם, מתוך משחק השפה ההלכתי המסקנות האלה עלולות להביא להתאבדות.

לנוכח טיעוני, אפשר שרוס תטען כלפיי שאני נותן משקל רב מדי לשיח ההלכתי של העבר, ומעדיף בכך את הסטטוס-קוו שמפלה נשים. ייתכן שיש צדק בטענה זו, אך כמו שפמיניסטיות מוחות נגד הממסד הגברי שמתיימר להבין נשים טוב יותר מהן, כך יש לאנשי ההלכה סיבות לפקפק בפילוסופים שמנסים להגדיר את ההלכה מבלי להזדקק מספיק להבנה העצמית של ההלכה.

כאשר הכול התגלות, אזי שום דבר אינו התגלות

הרעיון של "התגלות מצטברת" (cumulative revelation) – שמסביר שרעיונות חדשים שמקורם מחוץ למסורת היהודית יכולים להשתלב בהתגלות היהודית, אפילו על חשבון ההתגלויות הישנות – פותח את הדלת לתודעה פמיניסטית ומאפשר לה להיכנס אט-אט אל תוך-תוכה של המסורת היהודית. דבר זה יכול להוביל לשינויים רב-ממדיים לא רק בעמדה המשפטית של הנשים אלא גם בשפה ובקטגוריות שההלכה חושבת ומדברת בהן על נשים. ואולם, באותה מידה יכולה גישה זו לפתוח את הדלת לכל שינוי באמונה, במעשה ובשפה היהודיים שיש בכוחו לשכנע מאן דהוא. טיעוניה של רוס יכולים להיות בסיס לשינוי היהדות הקיימת באופן הרדיקלי ביותר כדי להתאים אותה, למשל, לפשיזם, לגזענות, או לסקסיזם (והדים של רעיונות מסוכנים אלה נשמעים בחוגים מסוימים של האורתודוקסיה). שהרי, חוץ מן המצפון של הפרט, איזה כלים נותנת רוס כדי להבדיל בין רעיונות חדשים שמהווים התגלות מבורכת לכאלה שהם כפירה מסוכנת? תאולוגיה שאינה יכולה לומר "לא!" לשום דבר גם אינה יכולה לומר "כן!" לשום דבר. אם הכול יכול להיות התגלות, אזי שום דבר אינו התגלות.

יתרה מזאת, הרעיון שהתגלות מוגדרת אך ורק על-ידי שיח הקהילה עלול להביא לאבסורד. ישנה כיום תופעה שמאפשרת להשפעות חיצוניות להתערבב עם אספקטים של המסורת היהודית, ובכך משנה את המבנה החברתי, הפילוסופי, הפרשנות, החוקים, ואת עצם ההבנה העצמית של חלקים רבים מהקהילה המפרשת האורתודוקסית. תופעה זו איננה הפמיניזם, אלא הפונדמנטליזם. החילון והמודרנה הולידו, בדתות רבות, תנועות שדורשות חומרה דוגמטית, התבדלות חברתית ואינטלקטואלית, מסורתיות רדיקלית, התנגדות נמרצת לזרים, קיצוניות

פוליטית, ומשיחיות אקטיביסטית. מגמות אלה, בגרסאות שונות, השפיעו רבות על יהודים שומרי הלכה, ושינו לעומק את מרקם החיים האורתודוקסיים. מגמות אלה הצליחו, ללא ספק, יותר מהפמיניזם לתפוס את הדמיון הקולקטיבי של היהודים האדוקים. לאור זה נראה שעלינו להסיק שהפונדמנטליזם הוא התגלות חדשה, בייחוד אם מגמות אלה ממשיכות. אפשר בהחלט לראות במקורות היהודיים שנוקטים עמדה אנטי-פונדמנטליסטית מקורות שמתאימים לעידן הישן. עלינו אפוא להודות לאל שהביא אותנו להתגלות החדשה והמסוגרת הזו.

כמובן, קבלת הפונדמנטליזם על בסיס זה היא אבסורד וסתירה פנימית. אחד מעיקרי האמונה של הפונדמנטליזם הוא שההתגלות היא על-זמנית ובלתי משתנה. בכל זאת, כלום עלינו לקבל, בעת ובעונה אחת, גם את הפמיניזם וגם את הפונדמנטליזם כהתגלות? אם הפונדמנטליזם מצליח לכבוש את הנרטיב האורתודוקסי, האם עלינו להסיק מכך שיש קונסנזוס לעמדה שאנחנו דוחים? אם כן, כלום עלינו להקריב את מצפוננו המוסרי-הדתי על מזבח ההסכמה הקהילתית? אם התשובה היא לא, איזה כוח יש בטענה שהסמכות אכן טמונה בקהילה? אם הפוסט-מודרניזם לימד אותנו דבר אחד חשוב, זה שאין בסיס (בלשון המעטה) לביטחון המודרניסטי במוסריות של ערכים מקובלים, ואם נביאי ישראל לימדו אותנו משהו, זה שערכים מקובלים בקהילה דתית יכולים להיות לא התגלות, אלא עבודה זרה.

מחירה של תאולוגיה מתוחכמת (אך משעממת)

רוס, בהתלהבותה לפתור את בעיותיהן של נשים אורתודוקסיות, מקבלת רעיונות דתיים ופילוסופיים שיש להם משמעויות רחבות היקף לגבי המרקם של החוויה הדתית. אף שהיא מתעסקת רבות במעמד האישה ובטיב ההתגלות, היא איננה מצוידת תמונה של החוויה הדתית שהיא מצפה לה ממקבלי התאולוגיה שלה. היא שופטת אמונות דתיות בקנה-מידה פונקציונלי, על-פי ההתנהגות שנובעת מהן ולא על-פי התאמתן למציאות חיצונית כלשהי. רוס מצדדת בתאולוגיה תהליכית (process theology) נטורליסטית, ואינה מסתירה את אי-נוחותה מאל מצווה וטרנסצנדנטלי. היא מקבלת את מסקנותיהם של ההיסטוריונים של המקרא ומשווה בין רעיונות אנושיים להתגלות אלוהית.

הערה[u3]: האם ברור שהכוונה ל-
equate ולא ל-compare?

אני חושש שקבלתה של תאולוגיה זו תביא לדת משעממת ומחוסרת טעם, שאינה חורגת מעבר למדיניות חברתית, פוליטיקה קהילתית ומטפורה ספרותית. הכוח הבסיסי של אמונה באל חי, אישי ותובעני, שמתגלה במילים הקדושות של תורה שניתנה מילה במילה בסיני, מתחלף בפונקציונליות, במשל ובסוציולוגיה. האל החי, הדואג והמצווה מעניק לאורתודוקסיה עושר ועוצמה, אך ייתכן שרוס מפנה לו עורף. הצעותיה יכולות לענות על טענות הפמיניזם, אך מחירן גבוה מאוד. כאדם מאמין, איני יכול לשלם את המחיר הזה למרות רצוני שנשים תמצאנה לעצמן מקום ראוי באורתודוקסיה.

אם אני צריך התגלות, זה לא כדי שתהא חותמת גומי אלוהית לרעיונות שיכולתי להאמין בהן בלעדיה. אם יש חשיבות לאלוהים, הרי זה מפני שהוא יכול ללמד אותי מה שלא יכולתי לדעת בעצמי, לדרוש ממני יותר ממה שיכולתי לדרוש מעצמי, לשפוט אותי על הכישלונות שקורים לי לפעמים כשאני מנסה לקיים את דרישותיו הבלתי מתפשרות. אם אכפת לי מאלוהים, הרי זה

מפני שאכפת לו ממני, ממשפחתי, מעמי ומהעולם. אולי זה משקף נאו-אורתודוקסיה שטחית מבחינה פילוסופית, ואולי זה משקף העדפה גברית לסמכות ולכוח. בסופו של דבר, הנחות היסוד של נאו-אורתודוקסיה זו הן כה שונות מעמדותיה הפוסט-מודרניות של רוס שאין טעם לעימות בין השתיים. אין לי כל דרך להוכיח את עמדתי ולהכחיש את עמדתה. אבל, אם אני יכול לדבר בשמי בלבד, הדת שרוס מציעה נראית לי משעממת ולא מלהיבה. היא תיכנע בחולשה, לדעתי, מול כל אתגר של מגמות אינטלקטואליות וחברתיות עכשוויות, משכנעות יותר (כמו שוויון לנשים) ומשכנעות פחות (כמו גישה רלטיביסטית לאמת). למרות הרצינות של הביקורת הפמיניסטית, עלינו לדאוג שלא נמכור את החיות של הדת המסורתית בעבור נזיד עדשים של מגמות פוסט-מודרניות לא יציבות.

מעין התנצלות

מאחר שאני חולק על עמדתה של רוס, היה עלי לסיים את המאמר הזה לכל הפחות בראשי פרקים של פתרון אלטרנטיבי לקושיות שמעלה הביקורת הפמיניסטית כלפי האורתודוקסיה. אף שאני צופה שהחתימה לשוויון תימשך, גם אם באטיות ועל בסיס אד-הוק, אין לי פתרון תאולוגי ושיטתי. אם הפער בין הפמיניזם למסורת הוא כה גדול כמו שרוס מתארת אותו, ייתכן שאין פתרון הולם. מכל מקום, אני מודע לכך שכגבר יש לי אולי הפריבילגיה הבלתי מוצדקת לחיות ביתר קלות עם מצב כזה של היסוס וחוסר החלטה.